

БОРОВСЬКА І. А.,
здобувач кафедри цивільного права і процесу
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 347.121.2+347.51

ОКРЕМІ СПОСОБИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ

Наукову статтю присвячено дослідженню судового захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля як однієї з юрисдикційних форм захисту особистих немайнових прав. Зокрема, виокремлено способи, що застосовуються для захисту відповідного права в судовому порядку, та розглянуто окремі з них, а саме: припинення дії, яка порушує право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди внаслідок порушення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Ключові слова: право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, судовий захист, способи судового захисту.

Научная статья посвящена исследованию судебной защиты права на безопасную для жизни и здоровья окружающую среду как одной из юрисдикционных форм защиты личных неимущественных прав. В частности, выделены способы, используемые для защиты соответствующего права в судебном порядке, и рассмотрены отдельные из них, а именно: прекращение действия, которое нарушает право на безопасную для жизни и здоровья окружающую среду, возмещение ущерба и другие способы возмещения имущественного вреда вследствие нарушения права на безопасную для жизни и здоровья окружающую среду.

Ключевые слова: право на безопасную для жизни и здоровья окружающую среду, судебная защита, способы судебной защиты.

Research paper is devoted to investigation of judicial protection of the right to safe and healthy environment as one of the forms of jurisdictional protection of moral rights. In particular, the methods used to protect the respective rights in court are pointed out and some of them are considered, namely, suppression of act which violate the right to a safe and healthy environment, compensation of the losses and other methods of compensation for property damage as a result of violations of the right to a safe and healthy environment.

Key words: right to a safe and healthy environment, judicial protection, methods of judicial protection.

Вступ. Соціально-економічні та політичні реформи, що розпочалися ще наприкінці ХХ ст., стали передумовою для зміни соціальних орієнтирів і цінностей у світогляді сучасного суспільства в бік глобалізації прав людини. Віднині забезпечення реалізації особистих немайнових прав є пріоритетним і перспективним напрямком у діяльності будь-якої держави міжнародного співтовариства та показником розвитку її правових інституцій.

Першочерговою ланкою в системі юридичних гарантій щодо реалізації будь-якого суб'єктивного особистого немайнового права, в тому числі права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, є його захист, за допомогою якого можливо досягти відновлення становища, яке існувало до правопорушення, та попередження і припинення дій, що порушують відповідне право.

Ще у Стародавньому Римі висловлювалися: «Ibi jus, ibi remedium», що в перекладі означає «де право, там і засоби його захисту» [1, с. 53]. Зазначене твердження є актуальним і для сьогодення, оскільки нормальна життєдіяльність суб'єктів права неможлива без забезпечення надійної охорони й захисту належних їм особистих немайнових прав.

У системі захисту цивільних прав центральне місце належить судовій гілці влади, оскільки суд є найбільш досконалим і пристосованим органом для виконання таких цілей. Судова форма захисту є універсальною, історично сформованою, детально регламентованою нормами цивільного процесуального права та забезпечує надійні гарантії правильного застосування закону, встановлення реально існуючих прав та обов'язків [2, с. 7].

Здійснення судової форми захисту цивільних прав забезпечується шляхом використання регламентованих законодавством способів захисту. Можливість застосування тих чи інших способів захисту щодо права на безпечне для життя і здоров'я довкілля насамперед обумовлена специфікою даного права.

Виходячи з наведеного, серед альтернативних юрисдикційних форм захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля перспективного й актуального напрямку набуває дослідження саме судової форми захисту вказаного права, зокрема виокремлення й дослідження способів такого захисту. Це у свою чергу сприятиме створенню належних гарантій для його реалізації й забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематиці юрисдикційних форм захисту цивільних прав, зокрема судового захисту особистих немайнових прав, та дослідженню способів їх судового захисту присвячена чимала кількість наукових праць у галузі цивільного права і процесу. Відповідна проблематика досліджувалася такими науковцями, як О.С. Іоффе, Є.А. Флейшиц, З.В. Ромовська, К.Б. Ярошенко, Ш.Т. Тагайназаров, М.С. Малєїн, С.М. Братусь, О.В. Кохановська, Р.О. Стефанчук, Я.М. Шевченко, Є.О. Харитонов, В.М. Коссаєв, Т.В. Дробишевська, Л.В. Красицька, М.М. Малєїна, В.Я. Мотильова та інші.

Постановка завдання. Водночас дослідження способів судового захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля проводилися вченими контекстуально, в межах судового захисту особистих немайнових прав.

Враховуючи наведене, дослідження особливостей окремих способів судового захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля (припинення дії, яка порушує право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди внаслідок порушення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля) і становитиме мету цієї наукової розвідки.

Результати дослідження. Судовий захист права на безпечне для життя і здоров'я довкілля забезпечується застосуванням встановлених законом способів захисту, тобто матеріально-правових заходів, які здійснюються в межах відповідної галузі правового регулювання та застосування судом норм матеріального права з метою відновлення порушеного права і впливу на правопорушника. Так, у ст. 4 ЦПК України передбачено, що здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права й інтереси юридичних осіб, державні й суспільні інтереси у спосіб, визначений законом України.

В юридичній літературі 80-х рр. ХХ ст. була висловлена думка, що захист особистих немайнових прав може здійснюватися шляхом застосування лише окремих способів захисту: визнання права, відновлення становища, яке існувало до порушення, припинення дій, які порушують право [3, с. 264; 4, с. 193]. Проте на сьогодні закон не обмежує особу в можливості застосування лише вказаних способів захисту. Особисті немайнові права можуть захищатися будь-якими визначеними в законодавстві способами захисту залежно від специфіки конкретного особистого немайнового права.

Виходячи із зазначеного, можна виокремити такі способи судового захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, передбачені ч. 2 ст. 16 ЦК України: припинення дії, яка порушує право (п. 3); відновлення становища, яке існувало до порушення (п. 4); відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди (п. 8);

відшкодування моральної (немайнової) шкоди (п. 9); визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб (п. 10).

У межах цієї наукової розвідки ми розглянемо такі способи судового захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, як припинення дії, яка порушує дане право, і відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, що є найбільш поширеними в судовій практиці.

Припинення дії, яка порушує право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, як самостійний спосіб захисту застосовується в тих випадках, коли можливе забезпечення такого становища, за якого зобов'язана особа буде утримуватися від протиправних дій, що порушують (обмежують) реалізацію вказаного права уповноваженою особою. Цей спосіб захисту застосовується з метою припинення тривалого правопорушення, яке саме по собі не позбавляє особу даного суб'єктивного права, а перешкоджає належним чином користуватися таким правом.

Прикладом використання уповноваженою особою даного способу судового захисту є пред'явлення позову про припинення або заборону діяльності, що призводить до порушення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Так, наприклад, якщо експлуатація підприємства, споруди або інша виробнича діяльність за межами санітарно-захисної зони призводить до погіршення стану довкілля в мікрорайоні проживання фізичної особи та створює небезпеку її життю і здоров'ю, уповноважена особа, права якої порушені, може звернутися до суду шляхом пред'явлення позову з вимогою припинення або заборони такої діяльності.

При цьому слід підкреслити, що законодавством передбачена можливість як припинення, так і заборони діяльності фізичної та юридичної особи. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 293 ЦК України діяльність фізичної та юридичної особи, яка завдає шкоди довкіллю, може бути припинена за рішенням суду. У разі створення загрози життю і здоров'ю фізичної особи та неусунення такої загрози заінтересована особа має право вимагати заборони діяльності, яка її створює (п. 3 ч. 1 ст. 1164 ЦК України).

Досліджуючи зміст зазначених законодавчих приписів, можна дійти висновку, що санкції, передбачені законодавством за проведення діяльності, яка порушує право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, залежать від характеру та тривалості негативно-го впливу на довкілля.

Деякі питання щодо застосування вищезазначених санкцій як заходу адміністративної відповідальності та правових підстав їх запровадження до підприємств віднайшли часткову регламентацію в нормативно-правових актах, які регулюють правові відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Так, діяльність підприємств обмежується або тимчасово забороняється (зупиняється) в разі перевищення ними лімітів використання природних ресурсів, порушення екологічних нормативів, екологічних стандартів, а також вимог екологічної безпеки. Підставою для припинення діяльності підприємств є систематичне перевищення ними лімітів використання природних ресурсів, порушення екологічних нормативів та екологічних стандартів, що не можуть бути усунені з технічних, економічних чи інших причин (п. 4, 5 Порядку обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій та об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища, затвердженого Постановою Верховної Ради України № 2751-ХІІ від 29 жовтня 1992 р. (далі – Порядок)).

Систематичним порушенням нормативів екологічної безпеки й екологічних стандартів доцільно вважати такі правопорушення, які були допущені два й більше рази, що були офіційно встановлені органами державного контролю й нагляду та за які до винних могли застосовуватися або не застосовуватися заходи державного примусу, в тому числі обмеження й зупинення екологічно небезпечної діяльності [5, с. 321].

Таким чином, виходячи зі змісту положень зазначеного Порядку, підставою для припинення діяльності підприємств є тривале в часі правопорушення, що призвело до негативного впливу на стан довкілля.

За логікою сучасного законодавства під час застосування адміністративної форми захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля дія цього нормативно-правового акта не може поширюватися на приватних підприємців, які здійснюють відповідну діяльність без створення юридичної особи. На думку В.І. Андрейцева, це навряд чи відповідає сучасній екологічній та економічній політиці, оскільки поза межами державно-правового впливу можуть залишатися досить небезпечні сфери діяльності, які порушують права громадян на екологічну безпеку, проте до них з огляду на викладене не можна застосовувати відповідні санкції. У цьому аспекті слід враховувати, що приймався зазначений Порядок у 1992 р. й екстраполювався на дію у правовому полі перехідного періоду від планової до ринкової економіки, а тому об'єктивно не міг врахувати тих новацій, які ввійшли до практики правозастосування, правозахисної діяльності та законодавчого регулювання останніх років [5, с. 323].

На відміну від адміністративної, судова форма захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля з урахуванням положень ч. 2 ст. 293 ЦК України передбачає можливість припинення діяльності будь-якої фізичної особи (в тому числі фізичної особи-суб'єкта підприємницької діяльності), яка завдає шкоди довкіллю.

З огляду на юридичну конструкцію даного судового способу захисту, яка закріплена в п. 3 ч. 2 ст. 16 ЦК України, вбачається, що припинення дій, які порушують право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, можливе лише в разі, якщо указане суб'єктивне право фізичної особи вже порушене та (або) продовжує порушуватися.

Утім виходячи з аналізу п. 3 ч. 1 ст. 1164 ЦК України, можна дійти висновку, що позовний захист права на безпечне для життя і здоров'я довкілля може здійснюватися не лише в разі порушення даного права. Доцільність застосування зазначеного захисту може виникнути за умови існування потенційної загрози порушення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля шляхом використання конструкції превентивного позову. При цьому підставою такого позову може бути загроза завдання шкоди життю і здоров'ю фізичної особи, а його предметом – вимога про заборону діяльності, що створює таку загрозу.

Поряд із припиненням дії, яка порушує право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, другим ефективним способом судового захисту даного права є *відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди*, який використовується для задоволення майнового інтересу потерпілої особи за рахунок грошової компенсації понесених нею майнових втрат.

В юридичній літературі висловлюється думка, що якщо зазначений спосіб захисту можна вважати найбільш поширеним у сфері договірних відносин, то серед способів захисту особистих немайнових прав відшкодування збитків і стягнення неустойки не посідають настільки значного місця [1, с. 64].

Із такою позицією погодитися не можна, виходячи з наступного. Якщо стягнення неустойки є способом забезпечення суто договірних зобов'язань і фактично є засобом спонукання боржника до виконання відповідного зобов'язання, то відшкодування збитків переважно спрямовується на відновлення майнових та особистих немайнових благ потерпілої особи, і з урахуванням особливостей деліктних зобов'язань має позадоговірний характер. Тобто зобов'язання з відшкодування шкоди виникають внаслідок порушення абсолютних, у тому числі особистих немайнових прав, і наділені компенсаторно-відновлювальною функцією.

Так, заподіяння шкоди життю і здоров'ю фізичної особи породжує відповідне деліктне зобов'язання відшкодувати завдану шкоду. Оскільки специфіка указаної шкоди полягає в тому, що вона не може бути відшкодована в натурі й оцінена у грошовому еквіваленті, то є неможливим застосування такого способу захисту, наприклад, як при-

мусове виконання обов'язку в натурі. Таким чином, об'єктом відшкодування є не зазначена шкода, а лише майнові витрати, яких зазнала фізична особа внаслідок завдання такої шкоди [6, с. 348], тобто витрати, пов'язані з лікуванням і відновленням здоров'я.

Поряд із загальними положеннями щодо захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля шляхом відшкодування завданої шкоди в юридичній літературі наводяться міркування щодо необхідності визначення спеціальних правових підстав відшкодування шкоди, завданої здоров'ю фізичної особи внаслідок несприятливого впливу довкілля. Так, О.С. Колбасов зазначає, що ушкодження здоров'я внаслідок негативного впливу довкілля має бути достатньо вагомим, як правило, таким, що спричинило втрату працездатності або проведення лікувальних заходів і пов'язаних із цим відповідних матеріальних витрат. Короткочасний розлад здоров'я без чітко виражених і пред'явлених як докази майнових наслідків не приймається [7, с. 110-111]. При цьому шкода, завдана життю і здоров'ю людини від несприятливого впливу довкілля, виражається в повній або частковій втраті біологічних функцій організму [8, с. 355].

Цивільно-правові підстави й визначення (обрахування) грошової компенсації майнових витрат, яких зазнала фізична особа через шкоду, завдану її життю і здоров'ю внаслідок порушення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, встановлюються за правилами глави 82 ЦК України.

Якщо потерпіла особа прийняла рішення пред'явити до суду позов про відшкодування шкоди, завданої здоров'ю внаслідок порушення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, то найбільші труднощі будуть пов'язані з обґрунтуванням причинного зв'язку між господарською або іншою діяльністю відповідача та шкодою, завданою життю і здоров'ю позивача.

У п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27.03.1992 р. № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» вказується, що розглядаючи позови про відшкодування шкоди, суди повинні мати на увазі, що шкода, заподіяна особі й майну громадянина або заподіяна майну юридичної особи, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її заподіяла, за умови, що дії останньої були неправомірними, між ними і шкодою є безпосередній причинний зв'язок та є вина зазначеної особи, а коли це було наслідком дії джерела підвищеної небезпеки – незалежно від наявності вини.

Виходячи із зазначеного, слід погодитися з М.І. Васильєвою в тому, що для встановлення причинного зв'язку між діяльністю та шкодою, яка була завдана життю і здоров'ю позивача, необхідно, по-перше, підтвердити екологічний характер шкоди (причинний зв'язок між шкодою, завданою здоров'ю, і забрудненням навколишнього середовища), для чого необхідно встановити шкідливу речовину (або фактор), що спричинила захворювання чи інше ускладнення здоров'я, і медично-біологічні аспекти її впливу, а також встановити можливі шляхи й момент її проникнення в організм; по-друге, визначити приналежність цієї речовини до джерела емісії (причинний зв'язок між забрудненням навколишнього середовища та діяльністю конкретних суб'єктів); по-третє, уточнити ступінь участі даного забруднювача у формуванні шкоди (причинний зв'язок між екологічним правопорушенням і розміром завданої шкоди) [9, с. 98].

Висновки. Таким чином, ми виокремили передбачені ЦК України способи судового захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля та розглянули окремі з них. У результаті проведеного дослідження ми дійшли висновку, що судова форма захисту відповідного права надає більш широкі можливості для припинення дій, які порушують право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, та відшкодування майнової шкоди, завданої життю і здоров'ю фізичної особи внаслідок порушення відповідного права.

Усі інші проблеми, пов'язані із захистом права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, зокрема дослідження інших способів захисту відповідного права в суді, виходять за межі цієї статті і становлять перспективні напрямки подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел:

1. Дробышевская Т.В. Личные неимущественные права граждан и их гражданско-правовая защита : монография / Краснояр. гос. ун-т. – Красноярск, 2001. – 131 с.
2. Чернооченко С.І. Цивільний процес : навч. посібник / С.І. Чернооченко. – 3-тє вид., перероб. та допов. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 416 с.
3. Советское гражданское право : учебник / отв. ред. В.А. Рясенцев. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юридическая литература, 1986. – Ч. 1. – 560 с.
4. Советское гражданское право : учебник / отв. ред. В.Т. Смирнов, Ю.К. Толстой, А.К. Юрченко. – 2-е изд. испр. и доп. – Л. : ЛГУ, 1982. – Ч. 1. – 414 с.
5. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки : навч. та наук.-практ. посібник. – К. : Знання-Прес, 2002. – 332 с.
6. Шевченко Я.М. Цивільне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. – Т. 2: Особлива частина. – К. : ВД «Ін Юре», 2003. – 408 с.
7. Колбасов О.С. Возмещение гражданам экологического вреда // Государство и право. – 1994. – № 10. – С. 107–118.
8. Петров В.В. Экологическое право России : учебник для вузов. – М. : БЕК, 1995. – 557 с.
9. Васильева М.И. Общественные экологические интересы: правовое регулирование. Комментарии к законодательству. – М. : Наука, 1999. – 132 с.

БРУС І. І.,

провідний науковий співробітник

(Науково-дослідний інститут

Національної академії прокуратури України)

УДК 347.78

ДОКАЗОВА ДІЄВІСТЬ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

У даній науковій праці висвітлено окремі теоретико-правові питання призначення і проведення судових експертиз, а також проаналізовано проблемні аспекти діяльності експертів та експертних установ. У контексті означеного виокремлено шляхи оптимізації щодо використання спеціальних знань у сфері інтелектуальної власності з урахуванням європейських стандартів.

Ключові слова: *судова експертиза, спеціальні знання, докази, інтелектуальна власність, авторське право, спір.*

В данной научной работе освещены отдельные теоретико-правовые вопросы назначения и проведения судебных экспертиз, а также проанализированы проблемные аспекты деятельности экспертов и экспертных организаций. В контексте сказанного определены пути оптимизации относительно использования специальных знаний с учетом европейских стандартов.

Ключевые слова: *судебная экспертиза, специальные знания, доказательства, интеллектуальная собственность, авторское право, спор.*

This study highlights some of the theoretical and legal issues of appointment and conduct forensic enquiries and analyzes the problematic aspects of experts and expert institutions and distinguished ways of optimizing the use of expertise in intellectual property with European standards.

Key words: *forensic enquiry, expertise, evidence, intellectual property, copyright, dispute.*

